

ГОЛОВНІ ТЕЧІЇ ЯПОНСЬКОГО КОНФУЦІАНСТВА В ЕПОХУ ЕДО

Сергій Капранов

Протягом багатьох віків цивілізація Східної Азії розвивалася на основі конфуціанства. Недаремно її називають “конфуціанською цивілізацією”. Конфуціанство формувало фундамент і кістяк того комплексу “китайських наук” (япон. кангаку 漢学)¹, який об’єднував самобутні культури Китаю, Японії, Кореї, В’єтнаму. Проте в класичному західному японознавстві конфуціанству не пощастило – як і всім іншим “китайським наукам”. Спрацювала діалектика орієнталізму, розкрита Едвардом Саїдом [2001]: усталений стереотипний образ досліджуваної культури виявився самодостатнім, нові роботи дослідників зміцнювали його, спираючись на попередників. У японознавстві цей орієнталізований (у саїдівському значенні слова) образ Японії формувався, по-перше, уподобаннями філологів, дослідників японської класики; по-друге, офіційною мейдзіанською ідеологією, що використовувала у власних інтересах здобутки “школи країнознавців” (кокугакуха 国学派); по-третє, загальною установкою на пошук оригінальності. В результаті кангаку опинилися на узбіччі дослідницького інтересу – достатньо зазирнути в будь-яку загальну працю з історії японської літератури, щоби побачити, як мало місця приділено там літературі, зокрема поезії, на камбуні 漢文², і достатньо почитати уважно японських класиків, щоби переконатися, що така мала увага до камбунної літератури явно неадекватна. Звісно, у самій Японії ситуація інша: незважаючи ні на що, камбун і “китайські науки” там і сьогодні вважаються за необхідний компонент інтелектуального багажу для кожного, хто бажає зрозуміти традиційну культуру – див., напр.: [Zhang, Katō 2005]. А історію японської філософії без конфуціанства взагалі неможливо уявити.

Японському конфуціанству не пощастило на Заході ще й тому, що у нього не знайшлося такого красномовного популяризатора, яким для дзен-буддизму став Судзукі Дайсецу. Відтак інтерес до зазначеної теми не виходить за суто академічні межі. Проте в цих межах зацікавленість дослідників японським конфуціанством стала зростати, починаючи з кінця 1950-х років – щоправда, здебільшого в соціально-політичному та економічному контексті, а не в історико-філософському, тому більшість праць зі згаданої тематики зосереджують увагу на суспільній думці або ідеології доби Токугава взагалі, а не на конфуціанстві зокрема (див. огляд головних публікацій: [Confucianism... 1997, 3–4]).

Що ж до публікацій російською мовою, то ситуація значно гірша: єдиною працею, яка спеціально розглядає японське конфуціанство, лишається монографія Я. Б. Радуль-Затуловського [Радуль-Затуловский 1947]. Цій же темі присвячена й більша частина “Історії японської філософської думки” Нагати Хіросі³ (перше вид. 1938 р.), російський переклад якої вийшов друком наприкінці радянської доби [Нагата 1991]. Обидві ці праці, написані з позицій офіційного марксизму сталінської доби, давно вже застарілі з наукового погляду; крім того, в них багато помилок. Дещо поліпшує ситуацію довідкове видання “Великі мислителі Сходу” за ред. Я. Мак-Грилла, перекладене з англійської, де містяться докладні статті про кількох провідних конфуціанських філософів Японії. Це Фудзівара Сейка, Хаясі Радзан, Накае То:дзю, Ямадзакі Ансай, Ямага Соко:, Іто: Дзінсай, Кайбара Екікен і Огю: Сорай [Великие... 1999, 430–482]. Тим не менш через брак доступної українським дослідникам літератури з цієї важливої теми існує нагальна потреба публікацій, які заповнили б зазначену лакуну.

У цій статті ми не ставимо на меті глибокого аналізу японського конфуціянства. Ми намагаємося лише дати загальний огляд головних шкіл, свого роду мапу конфуціянської частини інтелектуального простору Токугавської доби.

Доба сьогунату Токугава (1603 – 1868) була “золотим віком” японського конфуціянства. Хоча, згідно з офіційною традицією, ще у 285 р. н.е. вчений Вані 王仁 з корейського царства Пекче 百濟 (япон. Кудара) познайомив мешканців “Країни Сонця, що сходить” з ідеями Конфуція (а відтак, японському конфуціянству виповнилося 720 років), лише в XVII ст. у Японії з’являються дійсно потужні, оригінальні мислителі цього напрямку⁴.

Конфуціянство доби Токугава – це переважно неоконфуціянство. Зі встановленням у 1603 р. третього сьогунату, ідейним архітектором якого був Хаясі Радзан – ревний послідовник ідей Чжу Сі – завершилася тріумфальна хода чжусіянства по східній Азії, що розпочалася 1313 р. офіційним визнанням школи Чен – Чжу в Китаї та продовжилася запровадженням чжусіянської ідеології в Кореї, остаточно завершеним у 1567 р. Понад 250 років, аж до Революції Мейдзі 1868 р., чжусіянство лишалося панівною ідеологією усїєї Східної Азії, а в її континентальній частині (в Китаї та Кореї) його панування тривало ще довше.

Чжусіянська школа (япон. сю:сі гакуха 朱子学派), відтак, була чільним напрямом токугавського конфуціянства. Однак вона була неоднорідною. У ній можна виділити кілька основних ліній. Насамперед це “столична школа” (кьо:гакуха 京学派, з центром у м. Кіото), засновником якої був патріарх японського чжусіянства Фудзівара Сейка 藤原惺窩 (1561/69 – 1619). Серед його учнів був і наставник перших чотирьох сьогунів Токугава Хаясі Радзан 林羅山 (1583 – 1657), що заснував у 1632 р. академію Сьо:хейко: 昌平黌⁵ – оплот офіційного чжусіянства. Його нащадки (рід Хаясі, або Рінке 林家) стали хранителями цієї лінії вчення: син Хаясі Гахо: 林鵝峰 (Сюнсай 春齋, 1619 – 1680), онук Хаясі Хо:ко: 林鳳岡 (Нобуацу 信篤, 1644 – 1732) тощо. У 1793 р. рід Хаясі перервався, і за наказом сьогунського уряду – бакуфу наступним головою академії став виходець з роду Мацудайра 松平, який прийняв ім’я Хаясі Дзюссай 林述齋 (1768 – 1841). Втім, академія, очолювана лінією Рінке, знаходилася в Едо – місті, де була ставка сьогуна, тоді як столицею називали, як і раніше, Кіото, де жив імператор; відтак власне “столичною школою” стала лінія іншого учня Фудзівари Сейки – Мацунаги Секіго 松永尺五 (1592 – 1657), учнем якого був Кіносіта Дзюн’ан 木下順庵 (1621 – 1698), зі школи якого вийшли Араї Хакусекі 新井白石 (1657–1725), Аменоморі Хо:сю: 雨森芳洲 (1668–1755), Міяке Канран 三宅觀瀾 (1674–1718)⁶, Муро Кю:со: 室鳩巢 (1658–1734). Іншим відомим учнем Мацунаги був видатний вчений і філософ Кайбара Екікен⁷ 貝原益軒 (1630 – 1714), який перейшов до чжусіянства з янмінізму.

Незалежно від Фудзівари Сейки виникла друга значна школа чжусіянства – нангакуха 南学派, “південна школа”, пов’язана з князівством (ханом⁸) Госа у південній частині о. Сікоку (сучасна преф. Ко:ці). Цю школу заснував у сер. XVI ст. Мінамімура Байкен 南村梅軒⁹. Учень Байкена – Тані Дзіццю: 谷時中 (1598 – 1649) був визначним конфуціянцем, учнями якого були Нонака Кендзан 野中兼山 (1615–1663)¹⁰, Отакасака Сідзан 大高坂芝山 (1660–1713–)¹¹ тощо, але найбільш відомий серед них, безперечно, Ямадзакі Ансай 山崎闇齋 (1618–1682). Школа Ямадзакі Ансая отримала назву кімонгаку 崎門学 (за онним читанням другого ієрогліфа у прізвищі філософа). Серед його учнів найвідоміші Асамі Кейсай 淺見綱齋 (1652–1711), Сато: Наоката 佐藤直方 (1650–1719) та Міяке Сьо:сай 三宅尙齋 (1662–1741)¹², яких називають “трьома видатними учнями Ямадзакі” (кімон санкецу 崎門三傑).

Третя самостійна школа японського чжусіянства – школа Міто, мітогаку 水戸学 (за назвою м. Міто в сучасній преф. Ібаракі, що було її головним центром). Її засновник Токугава Міцукуні 徳川光圀 (1628 – 1700) вчився у китайського філософа Чжу Шуньшуя 朱舜水 (япон. Сю Сьонсуй, 1600–1682), який приїхав до Японії 1659 р. У Міто викладав також інший китаєць – Сін Чоу 興儔. Історія школи Міто поділяється на два періоди – ранній, що починається з відкриття академії Сьо:ко:кан 彰考館 (1672), та пізній, більш еклектичний, що починається з діяльності Фудзита Ю:коку 藤田幽谷 (1773/74 – 1826). Представниками школи Міто були Фудзита То:ко 藤田東湖 (1806–1855), Токугава Наріакі 徳川斉昭 (1800–1860), Аїдзава Сейсісай 会沢正志斎 (1782–1863), Нагакубо Секісуй 長久保赤水 (1717–1801) тощо.

Як у Китаї, так і в Японії головним ідейним опонентом чжусіянства був янмінізм. Японська школа послідовників Ван Янміна (о:йо:мей гакуха 王陽明学派) виникла 1644 р., коли її засновник Накае То:дзю 中江藤樹 (1608 – 1648), “до-сконаломудрий з О:мі¹³” (О:мі сейдзін 近江聖人), колишній чжусіянець, повернувся до янмінізму. Учнем Накае То:дзю був Кумадзава Бандзан 熊沢蕃山 (1619 – 1691). Янмінізм став у Японії філософією рухів протесту: визначним мислителем-янміністом був О:сіо Хейхаціро: 大塩平八郎 (1793–1837), лідер повстання в Осаці 1837 р.

Крім чжусіянства і янмінізму, в Японії існувала школа „давньої науки” когакуха 古学派 (у Я. Б. Радуль-Затуловського – „школа класичного конфуціянства”), подібна до сучасної їй китайської школи пусюе 朴学. Одним з перших представників “давньої науки” був Ямага Соко: 山鹿素行 (1622 – 1685), учень Хаясі Радзана, вчений з різнобічною освітою. Вперше він сформував свої погляди в 1666 р. Окремо від нього до схожих поглядів прийшов у 1662 – 63 рр. Іто: Дзінсай 伊藤仁斎 (1627 – 1705), який заснував свою приватну школу в Кіото на р. Хорікава, і тому його лінія “давньої науки” отримала назву Хорікава гакуха 堀川学派. У нього було близько 3 тис. учнів, серед них – відомі вчені й мислителі. Справу Дзінсайа продовжили його діти, серед яких найбільше відомий старший син – Іто: То:гай 伊藤東涯 (1670–1736). Ще одна лінія “давньої науки” заснована Огю: Сораєм 荻生徂徠¹⁴ (1666 – 1728) у 1718 р. Вона має назву сорай гакуха 徂徠学派, кобундзі гакуха 古文辞学派 (“школа давніх слів”) або кен’ен гакуха 萱園学派 (за назвою приватної школи Огю: Сорая Кен’ен 萱園 “Сад жовтого лилійнику”¹⁵).

Нарешті, в окрему групу доцільно об’єднати еклектичні школи. Це, по-перше, школи, що намагалися поєднувати елементи різних напрямів всередині самого конфуціянства, як-от сетцю:гаку 折衷学派 (від сетцю: 折衷 – “змішування, еклектика”), представниками якої є Іноуе Кінга 井上金峨 (1732–1784), Катаяма Кендзан 片山兼山 (1730–1782) тощо. Сюди можна віднести також осакську школу, що склалася навколо конфуціянського навчального закладу Кайтокудо: 懷徳堂 (“Зала прихильності до доброчесності-де”), створеного 1724 р. Накаї Сю:аном 中井登庵 (1693–1758), учнем Міяке Секіана 三宅石庵. Справу Сю:ана продовжили його сини Тикудзан 竹山 (1730–1804) і Рікен 履軒 (1732–1817). По-друге, еклектичними можна назвати також школи, що прагнули до синтезу “трьох вчень” – конфуціянства, буддизму й сінто. Найбільш відоме вчення такого типу – це сінгаку 心学 (“вчення про серце”)¹⁶, до якої належать Ісіда Байган 石田梅巖 (1685 – 1744) та його учень Тедзіма Тоан 手島堵庵 (1718–1786), учень Тедзіми – Накадзава До:ні 中沢道二 (1725–1803) тощо.

Проблематичним є зв’язок між конфуціянством і так званими “раціоналістами” (Міура Байен 三浦梅園, Хірага Геннай 平賀源内 тощо).

Згідно з поширеною думкою, їхні погляди розвинулися під впливом західних ідей, які в той час японці вивчали у рамках “голандознавства” (рангаку 蘭学). Проте у конфуціянстві, згідно з Фен Юланем, існував реалістичний напрям, пов’язаний з ім’ям Сюнь-цзи, який продовжувала ханьська школа “старих текстів” [Фэн 1998, 167, 231]. Необхідно з’ясувати, якою мірою токугавський “раціоналізм” був наслідком західних впливів, а якою мірою – результатом розвитку “лінії Сюнь-цзи” у самому конфуціянстві. У цьому плані цікаво було б порівняти обидва напрями з корейською філософською школою XVIII ст. сірхак (“практична наука”) 實学.

Відтак, токугавське конфуціянство представлено чотирма основними напрями – чжусіянством, янмінізмом, “давньою наукою” та еkleктиками, кожний з яких включає по декілька шкіл.

Навіть такий побіжний огляд головних течій японського конфуціянства доби Токугава показує, що в цю добу конфуціянство не було “мертвою” офіційною догмою; навпаки, воно було живою традицією, в якій японські інтелектуали шукали відповіді на актуальні питання свого часу. Не було воно і в стані застою – навпаки, це був період активної творчості. Драматичні дискусії й гаряча полеміка, зміни поглядів, ідейна боротьба також підтверджують цю думку. Дослідження конфуціянства – спільної спадщини цивілізацій Східної Азії – необхідне для правильного розуміння закономірностей розвитку філософії в цьому регіоні. Японське конфуціянство є його важливою частиною.

Література

1. Zhang Jing, Katō Toru. Classical Chinese in Japan: A Cultural Treasure // Japan Echo. – 2005. – Vol. 32. – No. 2
2. Confucianism and Tokugawa Culture / Ed. by Peter Nosco. – Honolulu: University of Hawaii Press, 1997.
3. Matsumura Akira. Daijirin (Великий ліс слів): Японською мовою. – Тōкyū: Sanseidō, 1989. – 2655 p.
4. Радуль-Затуловский Я. Б. Конфуцианство и его распространение в Японии. - Москва-Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1947. – 451 с.
5. Нагата Хироси. История философской мысли Японии: Пер. с яп. / Общ. ред. и вступ. ст. Ю. Б. Козловского. - Москва: Прогресс, 1991. – 416 с.
6. Великие мыслители Востока / Пер. с англ. – Москва: КРОН-ПРЕСС, 1999. – 656 с.
7. Капранов С. В. Конфуціянська освіта в Японії в ранньому Хейані // Україна – Китай: інформаційно-аналитическое обозрение. – К., 2002. – №1(5). – С.17-18.
8. Саїд Е. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511 с.
9. Сыма Цянь. Старинный род Конфуция // Конфуций. Я верю в древность. – М.: Республика, 1995. – С. 180–208.
10. Федоришин М. С. Українська транскрипція японської мови. – Львів: Видавництво Державного університету “Львівська політехніка”, 1994. – 26 с.
11. Фэн Ю-лань. Краткая история китайской философии / Пер. с англ. Котенко Р. В.; Науч. ред. д. ист. н., проф. Торчинов Е. А. – СПб., 1998. – 376 с.

Примітки

- ¹ Тут, як і в попередніх публікаціях, ми користуємося українською транслітерацією японської мови М. Федоришина [1994]. Ієрогліфічне написання наведено згідно з чинним японським правописом. Читання власних імен, а також дати життя перевірено за [Matsumura 1989].
- ² Традиційна японська назва класичної китайської мови (веньяня 文言).
- ³ Нагата Хіросі (1904–1947) – японський марксист, історик японської філософської думки.
- ⁴ Втім, японське конфуціянство попередніх років ще потребує досліджень. Наші міркування з цього приводу див.: [Капанов 2002].
- ⁵ Цю назву можна перекласти “Училище процвітання і миру”; водночас тут міститься алюзія на місце народження Конфуція – волость Чанпін 昌平 (див. [Сьма 1995, 180]). Спочатку академія знаходилася в р-ні Уено, але 1690 р. була переведена до р-ну Канда Юсіма, і стала зватися також Юсіма Сейдо: 湯島聖堂 (“Юсімський храм”). Зараз на цьому місці знаходиться храм Конфуція, що має таку ж саму назву.
- ⁶ Вчився також у Асамі Кейсяя.
- ⁷ Інше читання: Еккен.
- ⁸ Хан 藩 – одиниця адміністративно-територіального та господарчого поділу Японії в добу Токугава, підпорядкована певному роду даймьо: й наділена відносною автономією. Умовно цей термін зазвичай перекладається як “князівство”.
- ⁹ Роки життя невідомі. У російському перекладі Нагати Хіросі його ім’я транслітеровано “Мінамура Байка” [Нагата 1991, 100].
- ¹⁰ У російському перекладі праці Нагати Хіросі його ім’я транслітеровано один раз як “Канетака”, іншого разу як “Канеяма” [Нагата 1991, 100, 118].
- ¹¹ Транслітерацію і дати наводимо за [Радуль-Затуловский 1947, 308].
- ¹² Ієрогліфічне написання імені наводимо за [Радуль-Затуловский 1947, 349], роки життя – за [Нагата 1991, 155] (у Я. Б. Радуль-Затуловського 1622–1741, що мало ймовірно).
- ¹³ Провінція О:мі відповідає сучасній преф. Сіга.
- ¹⁴ Інакше Буцу Сорай 物徂徠.
- ¹⁵ Лилійник жовтий *Memerocallis flava* L. у китайській традиції символізує синівську любов і шану до батьків, особливо до матері. З технічних причин ми змушені були замінити рідковживаний перший ієрогліф у назві на більш поширений алограф.
- ¹⁶ Така сама назва використовується для позначення янмінізму, що часом може призвести до плутанини.